

Prav Thirionova analiza nam jasno kaže, kako težko je že danes delati sklepe za izolirano področje. Šele ko bomo imeli podobne analize iz drugih predelov rimskega imperija, bo mogoče misliti na bolj konkretne rezultate, ki nam jih nudijo številni rimski novčni depoziti.

E. Pegan

I. Erdélyi, E. Ojtozi, W. Gening, *Das Gräberfeld von Newolino, Ausgrabungen von A. V. Schmidt und der archäologischen Kama-Expedition. Archaeologia Hungarica*, s. n. 44, Akadémiai kiado, Budapest 1969; 93 strani teksta, 26 slik, 101 tabla in 3 karte v prilogi.

Nad obrežjem reke Iren pri vasi Nevolino, južno od mesta Kungur v Permski oblasti, so sovjetski arheologi v letih 1926—1927 in 1950 raziskovali bogato in zanimivo grobišče zgodnjega srednjega veka. Izkopanine prvih raziskovanj hranijo v Leningradu, drugih pa v Permu. Objava tega nam malo poznane gradiva bo med arheologi in jezikoslovci, ki se bavijo s kompleksnimi vprašanji fino-ugristike, gotovo našla plodna tla za ponovno znanstveno debato. Zaradi pomembnosti materialnih ostalin je najdišče dalo ime mlajšemu obdobju neke zgodnesrednjeveške kulture pod Uralom: kultura Lomovatovo — stopnja Nevolino. Področje, kjer je bila razširjena ta kultura, naj bi namreč geografsko in gospodarsko spajalo etnične in kulturne komponente domorodnega in tujega izvora. V zgodnjem srednjem veku so se tukaj križala trgovska pota, kar se bistveno kaže prav v materialni zapuščini. Avtorji so v poglavja, kjer razpravljajo o gospodarskih, družbenih in trgovskih vprašanjih, pritegnili tudi še primerjalno gradivo sosednjih ugro-finskih ljudstev, kar razpravo dokumentacijsko obogati in poživlji.

Knjigo so avtorji razdelili v več poglavij, ki se med seboj vse do zaključka vsebinsko dopolnjujejo. Že takoj na začetku (ko razpravljajo o nevolinskem najdišču in zirjanski prazgodovini) povedo, da je prazgodovina Zirjanov ali Komov tisto področje, ki še danes ni zadovoljivo raziskana in vsestransko pojasnjena. Zlasti zgodovinske vede so zaradi pomanjkanja pisanih virov pri tem brez moči in jim le arheologija in lingvistika bistveno pomagata pri vprašanju porekla in življenjskega prostora Zirjanov. Splošno znano in dokazano dejstvo je, da zirjanski jezik pripada k ugro-finskim jezikom, in sicer k njihovi finsko-permski veji. Ljudstva te finsko-permske jezikovne skupnosti pa so se v tisočletju pred našim štetjem razcepila še v volgo-finsko in permsko jezikovno vejo. Ti snovalci staropermskega jezika, ki so bivali ob spodnjem toku Kame in ob porečju Vjatke, so bili predniki kasnejših Zirjanov in Votjakov in so za raziskovalce zirjanske prazgodovine velikega pomena.

Preseljevanje narodov je Permjake v 6. stoletju začelo siliti vedno bolj proti severu v zgornje porečje Kame in še naprej do spodnjega toka Vučegde. Ta proces je izoblikoval dve še danes živeči ljudstvi. Južno živijo Votjaki, a severno Zirjani, dasi se dajo posamezne faze njihove etnogeneze težko slediti. Tako sta se porodila prostor in čas, kamor moremo opredeliti grobne najdbe iz Nevolina, ki naj bi osvetlile, dopolnile, potrdile in povezale nove člene v poznavanju materialne kulture Zirjanov in lomovatovske kulture nasploh.

O lomovatovski kulturi nimamo še nobene sintetične monografije, pa čeprav je registriranih 219 najdišč, od teh je 24 že deloma raziskanih. Tej knjigi je dodan seznam le 113 najdišč, ki so ga avtorji povzeli iz arheološke karte kamskega bazena (I. A. Talickaja, *Materiali k arheologičeskoj karte bassejna r. Kami, Mat. i issl. po arh. SSSR*, 27, 1952). Poimenovanje te kulture je l. 1901 uvedel pionir arheologije v Prikamlju A. A. Spicin, ko je opredeljeval ondotni arheološki material in in pri tem oddvojil v posebno grupo najdbe zgodnjega srednjega veka. Tej grupi je dal ime lomovatovska kultura po rečici Lomovatovki, ker so ob njenem obrežju do takrat zasledili največ slučajnih najdb uničenega grobišča, datiranega tedaj v 8. in 9. stoletje (A. A. Spicin, *Drevnosti kamskoj Čudi po kolekcii Tepluchovih*, S. Petersburg 1902, 32; A. P. Smirnov, *Očerki drevnej i srednevekovoj istorii narodov srednego Povolžja i Prikamlja*, Mat. i issl. po arh. SSSR, 28, 1952, 174). Lomovatovska kultura se je torej na področju Kame izoblikovala iz pjanaborske kulture in je istočasna z zahodnejšo oziroma vzhodnoevropsko »alansko« saltovsko kulturo. Lomovatovsko

kulturo je W. F. Gening časovno razdelil v starejšo Karina in mlajšo Nevolino periodo. Najdišča nevolinske periode (7. do 8. stol.) pa je najti predvsem ob zgorjem porečju Kame.

Uvodno in prvo poglavje sta v knjigi posvečena spominu Alekseja Viktoroviča Schmidta (1894—1935), ki je v letih 1926 in 1927 skupaj s sodelavci prvi raziskoval grobišče v Nevolinu. Sprva je bil profesor arheologije na leningrajski univerzi, nazadnje pa je predaval tudi na univerzi v Permu, a še kot znanstveni sodelavec ondotnega muzeja se je bavil z arheologijo uralskega področja.

V naslednjih poglavjih so avtorji zbrali in predstavili zapuščino 86 grobov, od katerih jih je 68 izkopal A. V. Schmidt. Njegove izsledke sta I. Erdélyi in E. Ojtozi dokumentirala na podlagi originalnega dnevnika izkopavanj in najdb v leningrajskem muzeju. Leta 1950 pa je kamska ekspedicija permske univerze pod vodstvom O. N. Badera nadaljevala izkopavanja v Nevolinu, ko so odkrili še nadaljnjih 18 grobov (O. N. Bader, Kamskaja arheološkičeskaja ekspedicija v 1950 godu, *Kratkie soobščeniija Inst. mat. kult. AN SSSR*, 49, 1953, 97 ss). Teh izkopavanj se je udeležil tudi soavtor te publikacije W. Gening.

Pri pregledu izkopanega gradiva nevolinskega grobišča dobimo zanimiv vpogled v materialno kulturo tu pokopanih ljudi. Že takoj vidimo, da so bili pasovi najznačilnejši rekvizit njihove nošnje. Velik del pasnega okovja je bil ohranjen še na prvotnih jermenih, tako da so bile možne popolne obnove, ki so pokazale tri bistvene vrste pasov: 1. usnjen pas s spono, s stranskimi jermeni in obeski na dolgi usnjeni vravici; 2. pas s spono in obeski na dolgem jermenu in 3. pas samo s spono, a brez okovja in obeskov. Po tehnični izdelavi okrasov pa se ločijo pasovi po stisnjenih in vlitih bronastih okovih.

Tipi nomadskih pasov, ki so bili v rabi od 6. stoletja dalje, pričajo o njih veliki razširjenosti. Javljajo se ne samo na spodnjem porečju Kame, temveč tudi ob Volgi, da, celo na Krimu in na kavkaški obali Črnega morja. Tudi pasne okove v obliki ribjega ali lastovičjega repa in okovi z masko, ki se javljajo v grobovih Nevolina, so našli že na bolj oddaljenih krajih tja do Kavkaza in Kubana. K pasnemu okrasju pripadajo tudi za 6. stoletje značilne t. i. psevdopazanke in so v tem času v rabi od južne Rusije do Madžarske. Razen tega pa najdemo v Nevolinu južne paralele tudi za pasne jezičke, ki so bili na posebnih jermenih paroma pričvrščeni na pas. Tako obeske kot okove in jezičke lahko oblikovno razdelimo v več vrst.

Zanimiv je v Nevolinu tudi način pokopavanja mrtvecev. Grobne jame so bile izkopane v več, deloma med seboj ločenih vzporednih vrstah. Orientacija pokojnikov je dvosmerna. Proti jugu in jugovzhodu je bilo usmerjenih 43 odkritih grobov, proti severu in severozahodu pa 29; drugi grobovi nekoliko odstopajo od obeh glavnih smeri pokopa. Različne orientacije ne smemo razlagati samo kot časovno razliko pokopa, marveč tudi kot pojav eksogamije. Pri tem pa moški, ženski in otroški ali pa bogati in revni grobovi niso bili pogoj za določeno orientacijo pokopa. Odkrili so tudi nekaj dvojnih pokopov in tudi grobove s konjsko opremo. Živali so ležale ob nogah tako moških kot ženskih oseb. Ostanke sedel, stremen in okovov pa so bili samo v moških grobovih.

Mrtvece so položili oblečene in z vsemi rekviziti njih noše vred v izdolbena debela (le redko v krste iz zbitih desk) in jih zasuli v pravokotno izkopane grobne jame. Zaradi močno strohnelih kostnih ostankov se da spol pokojnikov določiti najbolj po vsebini groba. Za ženske grobove so značilni okrasni predmeti: zapestnice, prstani, obeski z živalskimi upodobitvami, križci, lunule, perle (iz stekla, kristalaste mase in poldragih kamnov), zlasti pa dragoceni usnjeni pasovi, okrašeni z okovi, jezički in z bronastimi okraski, nanizanimi na daljši vravici. Moški so nosili bolj preproste pasove in bojno opremo: meče, bodala, sulične osti, puščice, bojne sekire in tule. Vedno so ležali na mestih, kjer jih je pokojnik nosil. V ženskih grobovih razen dveh puščic ni bilo orožja. Nože z lesenimi držaji pa so našli domala pri polovici odraslih (moških in ženskah) na levi strani pasu.

V mnogih ženskih in otroških grobovih so našli paroma srebrne ali bronašte uhane. Oblika je skoraj zmeraj enaka: na ovalnem obročku je pritrjen

enojen ali dvojen, včasih kroglast privesek. Uhane z večjimi votlimi kroglicami so nosile odrasle žene, tiste z manjšimi polnimi kroglicami pa otroci in deklice.

Glinasto posodje iz Nevolina je izdelano prostoročno. To so največ ornametirane polkroglaste skodele brez ročajev in nenaznačenim dnom. Ohranjene posode so našli samo v ženskih in otroških grobovih, v dveh moških grobovih pa samo črepinje.

Za datacijo grobišča v Nevolinu so dobrodošle najdbe srebrnih in bronastih sasanidskih novcev, ki prav tako pričajo o južni trgovski poti proti Iranu in Kavkazu. Našli so jih samo v grobovih premožnejših. Razen problematičnega novca Šapurja I. (241—272) in gruzinsko-sasanidskega posnetka novca Ormuzda IV. (579—590) pripadajo vsi drugi novci sasanidskim vladarjem iz konca 6. do začetka 8. stoletja (Kavad I., Chosrau I. in Chosrau II.).

Če na kratko povzamemo v tej knjigi opisane najdbe in rezultate obeh izkopavanj, vidimo, da gre za inventar 86 grobov. Vendar pa področje grobišča še ni izčrpano, saj slučajne najdbe pričajo o njegovi večji razsežnosti.

V mlajši čas trajanja lomovatovske kulture uvrščajo grobne najdbe iz Nevolina tudi posamezni novci.

Na grobišču so opazni pokopi v vrstah, ki naj bi pripadale posameznim družinam. Posebej so opazni grobovi premožnih žensk; revnejši grobovi, kakor tisti brez kakršnihkoli pridatkov, pa pričajo o premoženjski neenakosti v posameznih rodovnih skupnostih.

Mnogo grobnih najdb dokazuje tudi konjeniško življenje tu pokopanega ljudstva.

V Nevolinu pokopano etnično grupo smemo šteti za prednike še živečih Komov (Zirjanov). Znano je, da so ti bili pomembni trgovci s kožuho vino, saj so z njo trgovali ne samo na področju Urala, Volge, proti jugu pa do Kavkaza, temveč so svoje pasne izdelke posredovali tudi zahodnejšim plemenom tja do Karelije (K. Vilkuna, Bjarmaland-Permien-maa, Kihlakunta ja häävuode, Helsinki 1964, 79 ss.). W. Gening meni, da imamo tukaj opraviti z zapuščino nekega cisuralsko ugrijskega, a ne permskega ljudstva (W. F. Gening, K voprosi o prodviženii sibirskogo naselenija v zapadnoe Priuralje v I. tis. n. e., Sbornik Voprosi istorii Sibiri i Dalnego Vostoka, Novosibirsk 1961, 333). Sintetična obdelava lomovatovske kulture bi dala zanesljiv odgovor na to vprašanje.

Antropološko gradivo nam pri etnični opredelitvi pokojnikov ne daje skoraj nobene pomoči, ker so razen nekaj okončin in delov lobanj domala vse druge kosti strohnele.

Dve različni orientaciji grobov razlagata najbrž sestav dveh etničnih grup. V naslednji rodanovski kulturi prevladuje severna orientacija, ki pa se v Nevolinu javlja v manjšem odstotku.

F. Leben